

УКРАЇНСЬКА

ШЕКСПІРІАНА

400-річчя з дня народження «короля драматичних поетів» Вільяма Шекспіра, яке, як і в Шевченківський ювілей, в 1964 році відзначалось у всесвітньому масштабі, внесло чималий вклад у вивчення творчості видатного письменника.

В нашій країні до ювілею видано ґрунтовну бібліографію російської шекспіріани з найдавніших часів до 1962 року, десятки великих монографій і наукових збірників. На Україні у 1964 році вийшла тритомна збірка творів Шекспіра, яка поки що є найкращим з подібних видань. Попри відомі й апробовані вже українським театром переклади трагедій «Король Лір», «Отелло», «Ромео і Джульєтта», здійснені М. Рильським та І. Стешенко, український читач вперше прочитає тут рідною мовою драми такого глибокого філософського змісту і підтексту, як «Буря» і «Тимон Афінський», історичну хроніку «Річард III» у перекладах М. Бажана, В. Мисика і Бориса Тена. Всього до видання увійшло 12 п'єс. Звичайно, їх могло бути далеко більше, якби редколегія не залишила поза увагою менш досконалих, як радянських, так і дореволюційних, перекладів. Варто було включити до збірки перекладені Паньком Кулішем і видані І. Франком славнозвісні «римські» трагедії («Юлій Цезар», «Антоній і Клеопатра», «Коріолян»), відсутність яких, до речі, тут дуже і дуже відчутна.

Тритомник п'єс Шекспіра дістав уже високу оцінку українського читача, критики, та, зрозуміло, це не дає ще ніяких підстав для заспокоєння, якщо врахувати, що у нас ще майже цілком не перекладений цикл історичних хронік Шекспіра, що треба поновити переклади згаданих римських трагедій, що далеко неповним залишається список українських перекладів Шекспірових комедій.

У двох виданих до ювілею узагальнюючих працях робиться спроба підсумувати доробок щодо наукового вивчення і театрального втілення Шекспірової спадщини на Україні. Це — велика стаття Н. Модестової «Шекспір в українському літературознавстві» надрукована у всесоюзному шекспірівському збірнику Академії наук¹ та монографії І. Ваніної «Українська шекспіріана»², в якій ідеться про історію п'єс англійського класика на українській сцені.

Робота Ваніної — друге і доповнене видання її нарисів (1958), який колись мав кілька схвальних відгуків, — цього разу зазнала рішучої критики в одній з журнальних реплік. Автор виступу Р. Доценко, власне, гудить неохайну мову книжки. Не заперечуючи цієї критики, гадаємо, що книжка все-таки вимагає розмови по суті: наше літературознавство не таке вже й багате на шекспірівські дослідження, щоб ми Ваніної, однією реплікою.

Якщо поминути, очевидно, завищену оцінку роботи в першому її виданні (тут і новизна матеріалу, і вираженість теми, й актуальність проблематики), то головною причиною її теперішньої критики залишається те, що авторка не подбала про ґрунтовне оновлення і переробку своєї праці. Так, у новій книжці, замість глибокого синтезуючого дослідження, яке розкривало б історію боротьби за Шекспіра на Україні у зв'язку з історією українського театру, читач знайде більш чи менш сумнівний огляд окремих шекспірівських вистав на українській радянській сцені, який скидається на довгу театральну рецензію, розбавлену деякими фактами з суспільного життя.

Певна річ, при науково об'єктивному висвітленні проблематики й оглядовий метод цілком себе виправдовує. Але він ховає у собі небезпеку довільного відбору та інтерпретації матеріалу: автор за власним розсудом вип'ячує одні явища, інші залишає в тіні або й замовчує зовсім.

В роботі І. Ваніної знаходимо чимало з цих вад. Так, вже у вступі роботи впадає в око цілковита довільність і випадковість в посиланні на шекспірознавчі авторитети: рекомендуючи працю з української шекспіріани, авторка ні словом не згадує про українських дослідників Шекспіра, тимчасом називає багато прізвищ, які до предмета дослідження мають дуже далеке відношення.

Правда, враження, яке складається від вступу, — наче всі народи, крім українського, знали, любили і боролися за Шекспіра, — розвіюється вже в першому розділі, бо вже тут йдеться про те, який великий інтерес до Шекспіра виявляли найвидатніші діячі української культури і літератури від Шевченка й актора Соленика до Франка, Лесі Українки і корифеїв українського театру. В розділі поставлено питання і про те, яким непоправним ударом по українській культурі була заборона царськими указами і циркулярами перекладати, друкувати і ставити Шекспіра на українській сцені, і як, незважаючи на всі заборони, ще до революції було закладено фундамент під перекладну українську шекспіріану і під наукове українське шекспірознавство.

Отже, факти тут були кричущі і яскраві, але в роботі сказано про них якось мимохідь, між іншим.

В кінці розділу авторка зміщує акцент дослідження з українського на російський театр. Взагалі це можна пояснити прагненням використати і справді багатий матеріал про численні шекспірівські постановки в різних російських театрах і театральних трупах, що постійно працювали або гастролювали на Україні в минулому столітті, а отже, і про популяризацію російським театром Шекспіра серед українських глядачів. Але такий поворот нічого не додає до розкриття проблеми українського театру, насамперед, його боротьби за право ставити Шекспіра, а навпаки, відтісняє її на задній план, підміняючи проблемами російського театру.

Сумнів викликає і висновок в кінці розділу, начебто російський театр на Україні минулого віку не слід розглядати як самодостатнє явище, бо, по-своєму доповнюючи український (зокрема шекспірівськими постановками), він творив з ним єдине ціле. Довільність цього висновку більш ніж очевидна, якщо взяти до уваги загальновідомі факти, які свідчать про далеко не однакову історію і правове становище обох театрів. Тут і виникає питання, чи не краще було авторці замість того щоб захоплюватись хай і добре зіграними шекспірівськими виставами в окремих російських, зокрема «провінціальних», за її терміном, трупах, показати ту постійну боротьбу за справжнього «необкраданого» цензурою Шекспіра, яка йшла в надрах самого російського театру? Бо ж відомо, що театрам було заборонено ставити тираноборчі трагедії та історичні хроніки драматурга («Макбет», «Річард III», «Генріх IV», «Юлій

¹ Н. А. Модестова. Шекспир в украинском литературоведении. 36. Вильям Шекспир. 1564—1964. «Наука», М., 1964.

² І. Ваніна. Українська шекспіріана. «Мистецтво», К., 1964.

Цезар» та інші). Треба гадати, що саме тут дослідниця знайшла б ту точку «зіткнення» історії обох театрів, якої вона даремно шукала деінде, точку, в якій з боротьбою за Шекспіра схрещувалась боротьба за народність, демократизм і високу художню майстерність.

Друга частина нарису складається з кількох підрозділів, що являють спробу систематизувати матеріал, виділити певні проблеми української театральної шекспіріани. Однак спроба ця така немічна, що, власне, не виходить за межі оглядової характеристики. Головна біда тут, мабуть, у тому, що авторка, незважаючи на окремі декларації, розглядає театр у дивній ізоляції від суспільного життя, культурного та літературного процесу. І. Ваніна не намагається глибше осмислити те чи інше явище, навіть у тому випадку, коли має до нього серйозні застереження і закиди. Так, вона хвалить першу постановку «Макбета», здійснену Лесем Курбасом в 1920 році (перша шекспірівська вистава на сцені українського театру), і всіляко гудить другу постановку цієї трагедії, здійснену тим же режисером в 1924 році, інкримінуючи йому «експериментаторство», «окарикатурення» твору через надання спектаклеві виразної гротескної форми тощо. Але авторка і не пробує виникнути в характер гротеска цієї постановки, задуматись над тим, чому режисер розв'язував спектакль саме в такому ключі? Сьогодні вже нікого не може задовольнити підміна сумлінного вивчення цього питання пустослівними звинуваченнями, зведенням творчих пошуків режисера до вульгарного експериментаторства. Сьогодні не переконує і визначення творчого методу Курбаса, як звичайного диктаторства, бо ніхто не вірить, що стимулом його творчості було саме лише бажання диктувати, а метою — займатися бездумним трюкацтвом.

Не завдає собі авторка клопоту, щоб дослідити причини і такого серйозного лиха, яким було для українського та й усього радянського театру початку 30-х років утвердження вульгарно-соціологічних тенденцій у постановці низки п'єс (в тому числі і Шекспірових). І. Ваніна обмежується звичайною констатацією фактів, поверховою характеристикою проявів вульгарного соціологізму в окремих спектаклях, навіть не пробує пов'язати їх з відповідними тенденціями всього літературного і культурного процесу.

Обминає авторка в своїй роботі і низку інших немаловажних питань, зокрема обмеженість шекспірівського репертуару в українських театрах і сьогодні. Її зовсім не хвилює те, що репертуар у нас замикається колом заледве кількох трагедій («Отелло», «Король Лір», «Гамлет», «Ромео і Джульєтта») і комедій, що світла рампи українських театрів так і досі не побачила жодна з історичних хронік та римських трагедій драматурга. Важко повірити, щоб шекспіролог не задумувався над цим питанням.

Не ставимо собі завданням розглядати всі вади роботи І. Ваніної, зокрема деякі наївні трактування творчості самого Шекспіра (наприклад — неприпустимо прямолінійне розуміння демократизму і народності драматурга тощо). Але й сказаного досить, щоб побачити, яким неспроможним є «полегшений» підхід до розв'язання важливої проблеми. Відсутність цілеспрямованої наукової об'єктивності завдали великої шкоди цікаво задуманій роботі І. Ваніної, знизили інтерес до зібраного в ній великого і переважно свіжою матеріалу.

В іншому плані розв'язує своє дослідження Н. Модестова, хоч воно теж задумане як огляд, в даному разі, — досягнень українського наукового шекспірознавства. Зупиняючись на визначальних віхах розвитку української науки про Шекспіра, авторка роботи проводить осмислену концепцію цього розвитку, вмотивовуючи його зростанням і зміцненням прогресивних тенденцій всієї української літератури і літературознавства, боротьбою українських письменників і вчених за розвиток рідної культури шляхом освоєння здобутків світового мистецтва. Н. Модестова добре розуміє, що «лише в перекладах на українську мову Шекспір, ставши досягненням широкого кола українських читачів, перетворився в об'єкт поглибленого критичного дослідження» на Україні. Тому правильно вона вважає, що підвалини під наукове українське шекспірознавство заклав Іван Франко своїми відомими статтями, зв'язаними з виходом у світ перших 12-ти перекладів п'єс драматурга, зроблених М. Старицьким, П. Кулішем і Ю. Федьковичем. Добре, що Н. Модестова не обмежується звичайною характеристикою цих окремих статей, а намагається осмислити Франкову концепцію дослідження Шекспіра в усій її глибині і своєрідності, розкриваючи розвиток поглядів Франка на творчість англійського класика. Авторка пробує виникнути в характер проблематики статей Франка, в майстерність і напрям ідейно-художнього аналізу Франком творчості Шекспіра, підкреслюючи, що дослідника займали головним чином питання особи драматурга, «його світогляду, генези його творів, реалізму творчого методу», що Франко «зумів сказати дуже багато нового відносно найрізноманітніших проблем шекспірознавства». В роботі дається ґрунтовний і всебічний аналіз двох останніх статей Франка («Король Лір», «Міра за міру»), які, на думку авторки, написані з глибоким проникненням в дух творчості Шекспіра і які залишаються й на сьогодні зразком шекспірознавчого дослідження.

На жаль, не все сказане Модестовою про Франка задовольняє однаковою мірою. Зокрема, вражає легкість, з якою вона пристає на думку про меншу вагу і вартість інших десяти шекспірознавчих статей Франка. Читача, власне, переконують тільки закиди щодо статті про «Коріолана», в якій Франко потрапляє під вплив тодішніх тлумачень проблематики цього твору, зокрема — буржуазних трактувань проблеми Шекспірового ставлення до народу. Що ж до оцінки статей про «Макбета», «Юлія Цезаря», «Гамлета» та ін., то годі вловити суть закидів авторки, бо вона сама впадає у суперечність, раз критикуючи Франка за проведення «незграбних» паралелей з бібліографією Шекспіра і сучасним йому життям Англії, за «довгі і втомлюючі» пошуки джерел окремих п'єс, то знову хвалячи за спробу поставити твори драматурга «на історичний ґрунт», пояснити їх подіями англійської дійсності тощо. Тут від історичного підходу до розглядуваного матеріалу. Цей підхід допоміг би сильніше підкреслити новаторське значення демократичної Франкової концепції творчості Шекспіра, вклад українського вченого в світове шекспірознавство.

У розвиток української науки про Шекспіра в радянський час значний вклад внесли С. Родзевич, О. Білецький, А. Шамрай, Т. Якимович, О. Лейн, Б. Шайкевич, Б. Варнеке та багато інших. Н. Модестова дає доволі ґрунтовний аналіз проблематики робіт згаданих дослідників, завдяки чому складається уявлення не лише про ріст зацікавлення Шекспіром в радянський час, але й про коло тих питань його творчості, що стали предметом вивчення радянських учених. Це, насамперед, проблеми гуманістичного світогляду, народності і демократизму, жанрової специфіки творчості і особливості художнього методу, філософських поглядів і ставлення Шекспіра до історії тощо.

Авторка правильно виділяє праці професора С. Родзевича, як основоположні в розвитку українського радянського шекспірознавства, а — О. Білецького та А. Шамрая, як особливо цінні в науковому відношенні. В статті підкреслюється, що найпліднішими у вивченні Шекспіра на Україні були 30-і роки, а надто період, зв'язаний з підготовкою до ювілею драматурга в 1939 році, коли з'явилися численні статті і окремий шекспірівський збірник. Розглядом цього збірника, а також кількох післявоєнних статей, власне, закінчується праця Н. Модестової. І тут до авторки є претензії: чому вона поминула сучасний період українського шекспірознавства, не згадавши про праці таких дослідників, як проф. М. Рудницький, М. Шаповалова, Ф. Грін, а також про цікаві статті Б. Князевського, Л. Миловидової та інших? З роботи може скластися враження, ніби тепер у нас ніхто не займається вивченням творчості Шекспіра. А це ж далеко не так.

Ще одна праця, яка вийшла з нагоди минулорічного ювілею — шекспірівський збірник, виданий у Львівському університеті¹, не лише доповнює наше уявлення про сучасний стан українського наукового шекспірознавства, але й засвідчує його високий професіональний рівень, значне розширення його проблематики. Зокрема, написані з глибоким знанням предмета статті І. Симоненка і Т. Якимович показують нашу добру обізнаність наших учених з сучасним зарубіжним шекспірознавством. М. Шаповалова займається питаннями естетики Шекспіра, а Б. Шайкевич — проблемою Шекспірового розуміння ролі народу і героя в історії. Окремий цикл статей збірника присвячений філологічним шекспірознавчим студіям. Якщо врахувати, що низка праць збірника є лише частинами більших, дисертаційних робіт, то картина сучасної української науки про Шекспіра ще більше прояснюється. Стає зрозумілим, що зараз у нас відбувається копітка аналітична праця над всебічним вивченням славетного англійського драматурга.

І все ж висновок цей — не надто втішний. Справа в тому, що період аналітичного вивчення Шекспіра у нас доволі затягнувся: найвища пора переходити до синтезу. Потреба великих синтезуючих досліджень на Україні стає тим очевиднішою, що в нас, крім статей ювілейного характеру, власне, досі не вийшло не лише наукової, але й популярної монографії про Шекспіра, що пекучою справою і надалі залишається вдумливе узагальнення досвіду перекладів його творів на українську мову. Пора видати друком і бібліографію української шекспірані, яку, до речі, давно вже склав львівський бібліограф М. Мороз і яка минулого року вийшла чомусь лише на ротаторі і то мізерним тиражем — для бібліотечного користування; вона, до речі, також здобула високу оцінку нашої критики.

Українське радянське шекспірознавство безумовно стоїть напередодні нового етапу розвитку, але досягнення вищого рівня вимагає розумної координації роботи всіх, хто займається вивченням Шекспіра.

Марія ВАЛЬО.